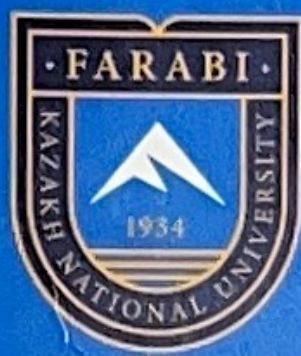




ҚР Әлеуметтік ғылымдар академиясының академигі,
т.ғ.д., профессор Т. Омарбековтің туған күніне және
Қазақстандағы «саяси қуғын-сүргін құрбандарын»
еске алу шарасына орай

«ОМАРБЕКОВ ОҚУЛАРЫ» атты
халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ

29 мамыр, 2024 жыл

МАТЕРИАЛЫ

Международной научно-практической конференции
«ОМАРБЕКОВСКИЕ ЧТЕНИЯ»,
приуроченную ко дню рождения
историка, академика Академии общественных наук РК,
д.и.н., профессора Таласа Омарбекова, и ко дню памяти
«жертв политических репрессий» в Казахстане

MATERIALS

of the international scientific-practical conference
«OMARBEEKOV READINGS»,
dedicated to the birthday of the historian,
academician of the Academy of Social Sciences of the
Republic of Kazakhstan, Doctor of Historical Sciences,
Professor Talas Omarbekov, and on the day of remembrance of
«victims of political repression» in Kazakhstan

ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМ. АЛЬ-ФАРАБИ

ҚР Әлеуметтік ғылымдар академиясының академигі, т.ғ.д., профессор
Т. Омарбековтің туған күніне және Қазақстандағы «саяси қуғын-сүргін құрбандарын» еске алу шарасына орай «Омарбеков оқулары»

атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция

МАТЕРИАЛДАРЫ

29 мамыр, 2024 жыл

МАТЕРИАЛЫ

Международной научно-практической конференции
«Омарбековские чтения», приуроченную ко дню рождения историка,
академика Академии общественных наук РК, д.и.н., профессора
Таласа Омарбекова, и ко дню памяти «жертв политических
репрессий» в Казахстане.

29 май, 2024

MATERIALS

of the international scientific-practical conference

“Omarbekov readings”, dedicated to the birthday of the historian,
academician of the Academy of Social Sciences of the Republic of
Kazakhstan, Doctor of Historical Sciences, Professor Talas Omarbekov,
and on the day of remembrance of “victims of political repression”
in Kazakhstan

May 29, 2024

Алматы

«Қазақ университеті»

2024

Түймебаев Ж.Қ. – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
Басқарма төрағасы-ректоры

Жауапты редакторлар:

Айтжанова Ж.Н. әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің Ғылыми
инновациялық қызмет жөніндегі департамент
директоры

Байгунаков Д.С. әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Тарих факультетінің
деканы, т.ғ.д., қауымдастырылған профессор

Кәрібаев Б.Б. әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Қазақстан тарихы
кафедрасының меңгерушісі,
ҚР ҰҒА академигі, т.ғ.д., профессор

Сүйінова А.Т әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Тарих факультеті
деканының ҒИЖ және ХБ жөніндегі орынбасары,
аға оқытушы

Құрастырушы

Арынов Ж.М. әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Қазақстан тарихы кафедрасы
меңгерушісінің ҒИЖ және ХБ жөніндегі орынбасары, т.ғ.к.,
аға оқытушы

ҚР Әлеуметтік ғылымдар академиясының академигі, т.ғ.д., профессор Т.
Омарбековтің туған күніне және Қазақстандағы «саяси қуғын-сүргін құрбандарын» еске
алу шарасына орай «Омарбеков оқулары» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік
конференцияның материалдар жинағы. Алматы, 29 мамыр 2024 ж. - Алматы: Қазақ
университеті, 2024. – 219 б.

ISBN 978-601-04-6782-8

ҚР Әлеуметтік ғылымдар академиясының академигі, т.ғ.д., профессор
Т. Омарбековтің туған күніне және Қазақстандағы «саяси қуғын-сүргін құрбандарын»
еске алу шарасына орай «Омарбеков оқулары» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік
конференция жинағына шетелдік және отандық ғалымдардың Отан тарихының өзекті
мәселелері және Талас Омарбеков: өмірі мен шығармашылығы; Қазақ этногенезінің
мәселелері; Кеңестік дәуірдегі аштық және саяси қуғын-сүргін мәселелері; Отан
тарихындағы тарихи тұлғалар; атты тақырыптарға арналған зерттеулер топтастырылды.

Жинақ тарихшы мамандарға, жоғарғы оқу орындарының студенттеріне және
тарихқа қызығушылық білдіретін көпшілік қауымға арналған. Баяндама мәтіні мен
мазмұнындағы қателер үшін автор жауапты.

ISBN 978-601-04-6782-8

© Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2024

ОТАН ТАРИХЫНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ТАЛАС ОМАРБЕК: ӨМІРІ МЕН ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ

ТАЛАС ОМАРБЕК: ҒҰМЫРБАЯН ҒИБРАТТАРЫ

Ж. ДӘДЕБАЕВ,

әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Абай ғылыми-зерттеу институтының директоры,

филология ғылымдарының докторы, профессор

Талас Омарбекұлы (29.05.1948 - 6.12.2021) әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің ғұлама тарихшысы, ұлағатты ұстазы, қазақ ғылымының, қазақ қоғамының аса көрнекті қайраткері, көсем сөздің жүйрігі, туған тарихымыздың аса көрнекті қайраткері еді.

Талас Омарбекұлы талайғы Таластың бойында, әлемге әйгілі елді-мекен, қабырғасы алып тастардан қаланған атақты Ақыртас қамалының іргесінде, ортағасырлық Түймекент шаһарының түбінде, Әулие ата Қарахан мен Айша бибі аңызының сырлы сазы ескен Тараз өлкесінде дүниеге келді. Көзін ашқанда көргені Ақыртас болды, көңілін ашқанда білгені құм астында қалған Түймекент болды. «Тарихпен көзін ашқан» дегенді жұрт осындай жағдайға байланысты айтқанға ұқсайды. Осындай терең түбінен тұнған телегей тарих кеңістігінде дүние есігін ашқан, бала кезінен байырғы Тараз өңірінің сан түрлі, қат-қабат тарихынан хабардар болып, олардың құпиясын тереңірек білсем деген арман қуған жас туған тарихымыздың тұрлаулы тұлғасы, әйгілі жылнамашысы болып қалыптасты. Мыңға жуық ғылыми, ғылыми-көпшілік еңбектер жариялады, олардың ішінде 30-дан астам іргелі монографиялық зерттеулер, 20-дан астам оқулықтар мен оқу құралдары бар. Таңдамалы еңбектері Канадада, Үндістанда, Германияда, Түркияде, Ресейде және басқа елдерде жарық көрді. Халық игілігі үшін жоғары білімді жас мамандардың бірнеше буын легін оқытып, тәрбиеледі, 30-дан астам ғылым кандидаттарын, 10-нан астам ғылым докторларын даярлады. 2015 жылы Тәуелсіз аккредитация және рейтинг агенттігінің (НААР) шешімімен Қазақстандағы ең үздік 30 оқытушы-профессор қатарында дараланды. Жаңа ғылыми-зерттеу бағытын ашты, ғылыми мектеп негізін қалады.

Мен 1991 жылдан бастап Тәкеңнің ыңғайына бейімделіп, тарихтың қилы кезеңдерінен, өңірдің тауы мен даласының, суы мен шөлінің тарихынан мәлімет алғым келіп тұратын болдым. Жақынырақ біліскенде, Тәкең өзім өмір-тарихын арнайы зерттеген Байзақ датқаның тұяғы болып шықты. Байзақ датқаның өмір жолының қаһармандық белестері мен трагедиялық еңістері, тағдыр-талайы қайталанбас даралығымен ерекше. Ол ерекшелікті толғанбай, ойланбай қабылдау мүмкін емес... Осыдан соң-ақ Тәкеңе айрықша ықыласпен қарайтын болдым.

Тәкеңнің туған жеріндегі Ақыртас туралы ертедегі дерек көздерінен іздеп жүріп бірталай аңыз таптым, Түймекент аңыздарынан жинағандарым да біршама, Шөлтөбе аңызын да тебіренбей оқу мүмкін емес. Бәрі де ертеректе

хатталған, баспа жүзін көрген дерек көздерінен. Олар маған ыстық көрінеді. Аңыздар алқабында Таластың басынан, Ақыртастың қасынан, Түймекенттің түбінен тұлғаланып шыққан Талас Омарбекұлына да тура сол аңыздарға қарағандай қарайтын болдым. Тәкең маған бойында аңыз бен ақиқаттың асыл жылғасы ағып жатқан таңғажайып тамаша жан сияқты болып көрінуші еді.

Тәуелсіздік таңы тарихшы ғалымның ғылыми ізденістеріне кең өріс ашты. 1991 жылдан бастап ғалым өзінің ғылыми зерттеулері мен ұстаздық қызметін әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінде жалғастырды, іргелі еңбектерін осы университет қабырғасында жазды, Қазақстанда байлардың дүние-мүлкінің тәркіленуі мен жер аударылуы, кедейлердің күшпен ұжымдастырылуы туралы докторлық диссертация қорғады (1994). Доцент, профессор, кафедра меңгерушісі, ғылыми зерттеу орталығының басшысы болып нәтижелі, жемісті қызмет етті.

Талас Омарбекұлы: «Тарихты жазу үшін адалдық керек», - дейтін. Қазақ, Қазақстан тарихының өзекті мәселелерін ғалым осындай ұстынды ұстанымы негізінде сараптады, тарих шындығын шынайы қалпында танып, шынайы қалыпта танытты. Ғылыми тұжырымдары мен пікірлерін тарихи дерек көздеріне, архив құжаттарына негіздеп тұю, дәлелді дәйектеу ғұламаның ғылыми ойлауының ғана емес, кісілік болмысының да басты қасиеті еді. Ол тарих ғылымында ғана емес, өмірде де шындықты, шындыққа адалдықты ардақ тұтып өтті.

«Тарих тағылымы не дейді» (1993)), «Зобалаң» (1995), «Қазақ шаруаларын меншігінен айыру және күшпен ұжымастыру» (1997), «Қазақстан қасіреті» (1997), «Қазақстан тарихының XX ғасырдағы өзекті мәселелері» (2003), «Қазақстан тарихына және тарихнамасына ұлттық көзқарас» (2004), «Тарихпен өрілген тағдыр» (2007), «Қазақстандағы аштық» (2011) және басқа іргелі еңбектерінде қилы кезең тарихын өзі ардақ тұтқан адалдық пен ақиқаттан таймай зерттеді. Кеңес заманында қарастырылмаған, қарауға тыйым салынған аса ірі, ұлттық мазмұны бай, өзекті шындық құбылыстардың тарихи, саяси мәнін ашты.

Ғалымның ғылыми жетекшілігімен және тең авторлығымен жазылып, жарыққа шыққан ұжымдық зерттеулердің де ғылыми және әлеуметтік маңызы үлкен. Бұл қатарда жиырма жеті том болып жарық көрген «Қазақ ру-тайпаларының тарихы» ерекше назар аударады. Тоғыз том болып жарық көрген «Қазақтың этникалық тарихы», төрт кітаптан тұратын «Қазақстан (Қазақ елі) тарихы» оқулықтары - ұлттық тарихтану ғылымының асыл қорын байытқан құнды еңбектер. Ғалымның осы бағытта жеке авторлығымен жазылған және жарияланған «Қазақ түркілерінің этникалық тарихы (б.з.б. I мыңжылдық – б.з. IX ғасыры)» (2013), «Қазақ түркілерінің шығу тегі (IX – XII ғғ.)» (2014), «Қазақ хандары» (2017), «Қазақ мемлекеті: қағанаттар, ұлыстар мен хандықтар баяны» (2017), «Қазақтың шығу тегі» (2018) және т.б. көлемді ғылыми еңбектері отандық тарих ғылымының дамуындағы үлкен жетістік болды.

Тарихшы ғалымның бір пікірін ғана емес, бар ойын, тұтас

тұжырымдарын архив құжаттарына негіздеп жазуының қилы қиындықтары болды. Талас Омарбекұлы сол қиындықтардың бәрін көтерді, бәрін жеңіп шықты. Бірақ бұл жеңістің ғалым үшін ауыртпалығы болмай қалған жоқ.

Тарихшы Талас Омарбекұлының ұлт тарихын зерттеудегі жолы қиынның қиыны, тіпті мекнатты жол болды. Тарихқа, халықтың, елдің, мемлекеттің тарихына адалдық, ақиқатқа адалдық, қиянаттан қырылған қарапайым халықтың рухы алдындағы, елдің өсер өркенінің алдындағы парыз бен қарыз ғалымды жылдар бойында осындай темірдей берік төзіммен, жанқияр ерік-жігермен, қайтпас қайсарлықпен еңбек етуге құлшындырды. Ғылымда осыншалық темірдей берік төзіммен, жанқиярлық ерік-жігермен, қайтпас қайсарлықпен еңбек етудің қайнар көзі - біреу. Оның атын ерлік десек те, қаһармандық десек те, адалдық десек те, даналық десек те артық емес. Талас Омарбекұлының ұлт тарихын жазудағы төзімі мен ерік-жігерінің, қайтпас қайсарлығының негізінде, тарих шындығына деген адалдығының негізінде азаматтық даналық шырағы жанып тұрды.

Талас Омарбекұлы тиянақты талдаулары мен салиқалы сараптаулары арқылы тарихи, саяси, әлеуметтік маңызы үлкен ғылыми нәтижелерге қол жеткізді. Бұған дейін зерттеу нысаны болмаған, ғылыми айналымға түспеген мұрағаттық деректер негізінде жүргізген зерттеу нәтижелері Қазақстан тарихы туралы ғылымды жаңа мазмұнмен, құнды қағидалармен байытты.

Талас Омарбекұлы Қазақстанның ұлттық жоғары мектебінің дамуына, Қазақстан тарихының ғылым пәні, оқу пәні ретінде жаңаша қалыптасуына, елдің тарихи танымының, қоғамдық санасының жаңғыруы мен жаңаруына, зияткерлік әлеуетінің артуына зор еңбек сіңірді.

Талас Омарбекұлының жарқын бейнесі біздің есімізде.

АҚТАБАН ШҰБЫРЫНДЫ: ДӘУІРЛЕУ ЖӘНЕ ТҰЛҒАТАНУ

Х. Әбжанов,

ҰҒА академигі

18 ғасыр ұлттық тарихымыздағы тағдыранықтағыш дәуір. 1723 жылғы әскери-гуманитарлық апаттан қазақтың 3/2 қырылды, халық ретінде тарих сахнасынан түсіп қалуға шақ қалдық. Ол жайлы отандық, шетелдік авторлар жазған, әлі де жазып келеді.

18 ғасыр бойынша ұлттық тарихнамамыздың басы әрі нышаны «Елім ай» жыры. 18 ғасырда ақтабан шұбырындыға соқпай кеткен бірде-бір хан, бірде бір батыр, бірде-бір ақын-жырау, бірде-бір би-шешен жоқ. XIX ғасырда бұл тақырыпқа ғылыми тұрғыдан Ш.Уәлиханов қалам тербеді. «18 ғасыр батырлары туралы тарихи аңыз-әңгімелер» мақаласында Жантай, Бөгенбай, Сырымбет, Баян, Малайсары, Байғозы, Жәнібек, Оразымбет, Елшібек батырлар ұлықталған.

XIX-XX ғасырлар тоғысында Ақтабан шұбырынды тарихнамасы Шәкәрім қажының, Әлихан мен Ахметтің, Халел мен Мұхамеджанның,

МАЗМҰНЫ

ОТАН ТАРИХЫНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ТАЛАС ОМАРБЕК: ӨМІРІ МЕН ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ

Дәдебаев Ж. Талас Омарбек: ғұмырбаян ғибраттары.....	3
Әбжанов Х. Ақтабан шұбырынды: дәуірлеу және тұлғатану.....	5
Кәрібаев Б.Б. Профессор Талас Омарбековтың өмірі мен ғылыми шығармашылығы жөнінде (29.05.1948 – 06.12.2021)	7
Uli Schamiloglu The Potato and the Kazakh: The Origins of the Colonization of the Kazakh Steppe (An Essay in Comparative History).....	15
Тасилова Н.А. Қазақстан тарихы ғылымының дамуына сүбелі үлес қосқан ғалым - Талас Омарбеков.....	32
Стамшалов Е.И. Жетісудағы шаруаларға қарсы репрессияның зерттелуі және Талас Омарбековтың ғылыми мұрасы.....	35
Ибадуллаева Ы. «Кенесары - Наурызбайды» жырлаған Нысанбай жырау.....	46
Кариева Т.А. Қазақ қасіретін зерделеген ғалым.....	51

ҚАЗАҚ ЭТНОГЕНЕЗИНІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Zhappassov Zh.E. Commercial relations of kazakhstan and russia in the XVI -XVIII centuries.....	59
Кошымова А.О. Этникалық үдерістердің негізгі ұғымдары мен концептуалды тұрғылары (аналитикалық шолу).....	68
Карибаев С.Ө. Кеңестік мақта дайындау науқаншылдығы: барысы және қылмыстық кодекс баптарының қолданылуы.....	73
Нұржанбаева Ж.О., Қабыл А.Ә. XX ғасырдың 20-30 жылдарындағы саяси қуғын-сүргін кезінде орын алған ауакөшу тарихынан.....	84
Козгамбаева Г.Б. Түркістан облысына жер аударылған халықтар тарихы хх ғасырдың 30-50 жж. (шешен халқы мысалында).....	89
Оразбақов А.Ж., Бектұрған Н.Е. Қызыл террорда құрбан болған қызылорда облысы қармақшы ауданының азаматтары.....	96

КЕҢЕСТІК ДӘУІРДЕГІ АШТЫҚ ЖӘНЕ САЯСИ ҚУҒЫН-СҮРГІН МӘСЕЛЕЛЕРІ

Махат Д. Қазақстандағы саяси қуғын - сүргін: кезеңдері мен ерекшеліктері.....	106
Боранбаева Б.С. Бөкей Губерниясындағы ашаршылық (1920-1922 жж): себеп–салдары мен зардаптары.....	130
Нарматов И.С. 1920-1950 жылдардағы қазақстан аумағындағы саяси қуғын-сүргін. кеңес өкіметінің көші-қон саясаты.....	138
Мырзатаев Н.Д., Арынов Ж.М. Қазақстан Республикасының қазіргі конституциясы мен оның негізгі жобасы ретінде алашорда мүшелерінің еңбектерін салыстырмалы талдау.....	146

ОТАН ТАРИХЫНДАҒЫ ТАРИХИ ТҮЛҒАЛАР

Салқынбек Д. Халқымыздың тұңғыш жоспарлаушы экономисі.....	167
Амалбекова Б.А. Бауыржан Момышұлының әскери қолбасшылық қызметі мен тарихи рухани мұрасы.....	187
Мамбетова Г.А. Антираелигиозные организации на территории казахстана: деятельность и роль в решении религиозных проблем в казахской земле. (хх в. 20-50гг.на примере актюбинской области).....	198
Ысқақ Г.А. Музей қорындағы ерлер таққан әшекей бұйымдар шәуілдір, қазақстан.....	210